

https://doi.org/10.31516/2410-5325.061.09

УДК 784.2.087.68:801.73](045)

М. М. Жданов, викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків

jhdanov-maxim@ukr.net

https://orcid.org/0000-0003-0972-4518

ПРИНЦИПИ ЦИКЛОУТВОРЕННЯ ХОРОВОЇ КАНТАТИ А. П. ГАЙДЕНКА «ЧОТИРИ ДІЙСТВА» ЯК ПРЕДМЕТ GERMENEVTICHNOGO DOSLIDZHENNYA

Розглянуто процеси циклоутворення в хоровій кантаті А. П. Гайденка «Чотири дійства». Виявлено ознаки циклічних жанрів — хорového концерту, хоровой опери, кантати. Доведено, що циклоутворення кантати охоплює такі рівні художньої цілісності, як жанровий, змістовний, формоутворюючий, темповий, інтонаційний. Ознаки циклоутворення диференційовано на заявлені та приховані. З'ясовано вплив солярного календарного обрядового циклу на змістовний рівень твору. Наслідки сакрально-обрядового розуміння циклічності солярного походження зумовлюють особливості циклоутворення у творі. Розміщення частин кантати відповідає закономірностям весняно-літнього колообігу. Колоподібну структуру твору поділено на своєрідні півцикли — літній (I і IV частини) та весняний (II та III частини).

Ключові слова: *циклоутворення, хорова кантата, синтез, концертне змагання, аркова драматургія, темпова логіка.*

М. М. Жданов, преподаватель, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ПРИНЦИПЫ ЦИКЛООБРАЗОВАНИЯ ХОРОВОЙ КАНТАТЫ А. П. ГАЙДЕНКО «ЧЕТЫРЕ ДЕЙСТВИЯ» КАК ПРЕДМЕТ GERMENEVTICHESKOGO ISSLEDOVANIYA

Рассмотрены процессы циклообразования в хоровой кантате А. П. Гайденко «Четыре действия». Выявлены признаки циклических жанров — хорového концерта, хоровой оперы, кантаты. Доказано, что циклообразования кантаты имеют уровни художественной целостности, такие как жанровый, содержательный, формообразующий, темповый, интонационный. Признаки циклообразования дифференцированы на заявленные и скрытые. Выяснено влияние солярного календарного обрядового цикла на содержательный уровень произведения. Результаты сакрально-обрядового понимания цикличности солярного происхождения обуславливают особенности циклообразования в произведении. Расположение частей кантаты соответствует закономерностям весенне-летнего круговорота. Кругообразная структура произведения разделена на своеобразный полцикл — летний (I и IV части) и весенний (II и III части).

Ключевые слова: *циклообразование, хоровая кантата, синтез, концертное состязание, арочный драматизм, темповая логика.*

M. M. Zhdanov, lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

PRINCIPLES OF THE CYCLIC FORMATION OF THE CHOIR CANTATA BY A. P. HAYDENKO “FOUR ACTS” AS A SUBJECT OF THE HERMENEUTIC RESEARCH

Problem statement. In the pieces of contemporary music, the synthesis of cyclic properties inherent in different genre systems — such as symphony, sonata, concert, opera, oratorio, cantata — is often observed. The cantata “Four acts” by A. P. Haydenko is subject to the above-mentioned consistent pattern.

The aim of the article is to define the principles of the cyclic formation in the choir cantata by A. P. Haydenko “Four acts”.

Research methodology. The study introduces the genre analysis, which contributed to the definition of the signs of cyclic genres in the cantata by A. P. Haydenko; since the properties of the cyclic genres appear to be hidden, their method is revealed by the hermeneutic analysis method.

Results. The author considers the processes of the cyclic formation in the choir cantata “Four acts” by A. P. Haydenko. The features of the cyclic genres — a concert, choral opera, and cantata — are revealed. It is proved that the cyclic formation of the cantata covers such levels of artistic integrity as genre, contextual, morphogenetic, tempo, and intonation. The signs of the cyclic formation are distinguished of declared and hidden ones. The author reveals the influence of the solar calendar ritual cycle on the content state of the work. The impacts of the sacral ritual comprehension of the cyclicity of the solar origin give rise to the specific features of the cyclic formation in the work. The location of parts of the cantata corresponds to the consistent pattern of the spring-summer cycle. The circular structure of the work is divided into a kind of half-cycles — summer (Parts I and IV) and spring (Parts II and III).

Novelty. The main aspects of the cyclic formation in the choir cantata “Four acts” by A. P. Haydenko have been identified, which are based on the synthesis of the features of concert genres, choral opera. The influence of the Ukrainian solar calendar ceremonial cycle on the content state of the work has been established.

The practical significance. The research has important implications for using its provisions in the process of creative work of a conductor-choirmaster over the score of the cantata.

Conclusion. The processes of the cyclic formation in the choir cantata “Four acts” by A. P. Haydenko is found in the genre level. It is proved that the cyclic formation of the cantata covers all levels of artistic integrity — from rite to genre, from style — to morphogenetic one.

Keywords: cyclic formation, choir cantata, synthesis, concert competition, arched dramaturgy, tempo logic.

Постановка проблеми. У циклічних жанрах визначальною ознакою формо- і змістоутворення є процеси циклоутворення. У зразках сучасної музики нерідко спостерігається синтез циклічних властивостей, притаманних різним жанровим системам, таким як, наприклад, кантата,

симфонія, соната, концерт, опера, ораторія. Кантата А. П. Гайденка підпорядкована наведеній закономірності, адже в її художній цілісності спостерігається взаємодія ознак циклоутворення, властивих різним циклічним жанровим моделям, зокрема хоровому концерту, хоровій опері, хоровій симфонії. Циклоутворення охоплює всі рівні художньої цілісності: жанровий, змістовний, формоутворюючий, музично-драматургічний, темповий, інтонаційний. Оскільки властивості означених циклічних жанрів у хоровій кантаті «Чотири дійства» постають як приховані, виявити застосований у дослідженні метод можна за допомогою герменевтичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Хорова творчість А. П. Гайденка зацікавлює сучасних музикознавців. А. Семешко подає творчий портрет композитора, приділяючи увагу особливостям його духовного світу, Т. В. Большакова (2007) узагальнює біографічні відомості (у зв'язку з аналізом концертних творів для баяна), В. І. Здолбнікова (2015) розглядає хорові твори А. П. Гайденка («Достойно есть», «Богородице Діво, радуйся», «Песнь о вечном») з позицій висвітлення в них духовної тематики. Ю. В. Воскобойнікова, Л. І. Шубіна (2002) вивчає фольклорно-стильові метаморфози хорових творів композитора. О. В. Цехмістро (2005) спрямував дослідницьку увагу на вивчення стилістики хорових творів А. П. Гайденка, розглядаючи її в контексті сучасних неофольклорних тенденцій. Незважаючи на значний інтерес музикознавців до хорової творчості А. П. Гайденка, у дослідницьких працях межі ХХ – ХХІ ст. багато питань щодо композиторського стилю, відбитого в хорових творах, та творчого методу українського майстра не вивчено. Серед таких – принципи циклоутворення в хорових творах композитора, зокрема в хоровій кантаті «Чотири дійства».

Мета статті – визначити принципи циклоутворення в хоровій кантаті А. П. Гайденка «Чотири дійства».

Виклад основного матеріалу дослідження. Циклоутворення в хоровій кантаті А. П. Гайденка «Чотири дійства» виявляється на декількох рівнях організації художньої цілісності, набуваючи значення композиторського методу. Різномірні вияви процесу циклоутворення спостерігаються в кантаті А. П. Гайденка на всіх рівнях змісто- і формоутворення – від обряду до жанру.

Жанр хорової кантати виник у першій половині ХVІІ ст. Кантата – це твір для одного голосу (мадригал), на відміну від інструментального твору, що називався сонатою. Оперний жанр посприяв розвитку форми кантати, яка містила декілька сольних номерів, а потім речитативні партії, арії, дуети з оркестровим супроводом. Відмінність, наприклад, кантати від хорової опери полягала в тому, що в хоровій опері

драматизм сюжетної лінії напруженіший. У кантаті переважає ліричний підхід, сольні номери здебільшого абстрактні. Існують різноманітні кантати, ораторії, опери, поеми — урочисті, ліричні, розповідні, скорботні, радісні, філософські.

На змістовному рівні в кантаті А. П. Гайденка відбувається втілення народних уявлень про календарно-обрядовий цикл. В етнографічній науці є дві теорії розгляду календарного циклу свят. Одна із них пов'язує календарні свята з річним рухом сонця (солярна), а інша, розроблена німецьким ученим А. Гріммом у «Німецькій міфології», — з рухом місяця (лунарна). Для слов'янської міфології характерна перша концепція світобудови, згідно з якою в обрядовому календарі слов'ян відзначаються дні весняного, літнього, осіннього та зимового сонцестоянь, де саме зимове і літнє були головними. Їм відповідають: Різдво, Стрітєння, Юрія, Зелені Свята, Воскресіння, Купала, Спаса, Покрова тощо. На користь солярної теорії слугують і обрядові пісні (веснянки, ягільки, закличні, колядки, щедрівки, купальські) та різні форми ворожби. Основою українського народного календаря є річне коло, що відбивається в поетично-пісенній творчості.

Хорова кантата А. П. Гайденка засвідчує схильність автора до солярної теорії щодо вірувань слов'янства: у творі відображено культ сонця, який наші предки надзвичайно шанували. У кантаті спостерігаються відголоски сакрально-обрядового розуміння циклічності солярного походження, що зумовлює особливості циклоутворення в структурній побудові твору. Ідеться про втілення в структурі кантати принципу руху по колу, що відбувається передусім на змістовному рівні. Розміщення частин кантати відповідає закономірностям весняно-літнього колообігу. Композитор не тільки створив колоподібну структуру твору, але й поділив її на своєрідні півцикли — літній (I і IV частини) та весняний (II та III частини). Перша частина кантати «Гей, око лада» (Купальська) разом із заключною IV — утворюють зовнішнє — літнє коло кантатного циклу. Водночас поміщені в центр кантати дві веснянки — «Благослови, мати» та «Ой, зійди, зійди, зірничко весіння» — утворюють весняне — внутрішнє коло кантатного циклу. Таким чином утворюються два сакральні кола, вписані одне в одне (принцип коло в колі), унаслідок чого відбувається подвоєння ключової графеми твору. Відповідно до задуму композитора, часова організація твору відповідає стародавнім народним уявленням щодо перебігу хроноса. Однак колоподібний задум твору не обмежується концентричним розміщенням частин. Колоподібні структуроутворення в організації кантатного циклу проявляються багатозначно. Зазначені пари весняно-літнього циклу, повторені двічі в чотиричастинній структурі кантати, подані

за принципом дзеркального відображення: літо—весна (I—II частини); весна—літо (III—IV частини).

А. П. Гайденко заклав в основу циклічного змістоутворення чотиричастинної кантати не всі пори року, а звернув увагу тільки на весняно-літній період, що засвідчує напівциклічність структурної побудови. У центрі кантати — весняна пора року. Обрамленням є літній період, отже, кантатний цикл дорівнює природній зміні весни та літа.

Аркова й концентрична драматургія. Велике, зовнішнє коло постає як літній цикл, мале, внутрішнє — як весняний. Значним є прояв принципів циклоутворення в хоровій кантаті А. П. Гайденка на жанровому рівні, її специфіка циклоутворення зумовлюється тим, що у творі спостерігається прояв ознак декількох жанрів, унаслідок чого виникає властивий твору жанровий синтез. У хоровому творі А. П. Гайденка спостерігається взаємодія жанрів, що мають заявлене та приховане авторські визначення, а також властивості жанру, виявити які можна лише завдяки аналітичним спостереженням. Об'єднує жанри, що підлягають синтезу у творі А. Гайденка, спільна належність до хорового мистецтва, а також їх взаємозв'язок із циклічними утвореннями. Кантата визначається як титульний жанр, адже належить до авторської жанрової назви (згідно з Є. В. Назайкінським). Наявність авторського визначення «дійство» в назві твору свідчить: композитор надає твору ознак театральної містеріальності, що дозволяє віднайти завуальовані властивості хорової опери погансько-обрядового змісту. Поруч із жанрами, які в заявленому (кантата) та у прихованому (хорова опера) вигляді означені композитором, що з певною долею умовності можна назвати авторськими жанровими назвами твору, у кантаті А. Гайденка спостерігаються й елементи хорового концерту, помітні лише після аналізу нотного тексту. Перша та друга частини постають як контрастна пара з образного і темпового аспектів. Отже, чергування темпів повільно — швидко вирізняє темпову організацію циклу.

Перша частина «Гей, око лада» має у своїй структурі звернення до Купала, розпочинається в темпі *Adagio, rubato* — протяжно, вільно, ніби пробудження ранкової природи. Вступ автор тлумачить як перше дійство, за сукупністю темпових ознак має функцію повільної частини. Оркестровий вступ, де передається картина літнього пейзажу, темброво контрастує з хоровою частиною як ритуальне привітання літа, коли разом із настанням тепла пробуджується й людська сутність. Підголоски в оркестровому супроводі, викладені шістнадцятими, а потім тридцять другими тривалостями на основі масивних акордів у басовім ключі, створюють атмосферу народження чогось нового, неземного, надаючи змоги слухачеві відчути справжній обрядовий культ. Образ

Купала, який виникає, зникає у воді, доповнює магічність та обрядовість, яку композитором заклав у всіх чотирьох частинах. Напевно, саме обрядовість звернення до природи, циклічність пір року надихнули А. Гайденка надати кантаті саме таку назву — «Чотири дійства».

Друга частина «Благослови, мати» розпочинається в швидкому темпі, де звучить оркестровий вступ, потім з вигуками «го» хор доповнює та підтримує стрімкий потік театралізованого дійства. А. П. Гайденко висвітлює цю частину як пробудження весняної пори року, підкреслюючи оркестровими триольними восьмими, з внутрішнім заповненням квінтової структури, засвідчуючи прозорість мелодії, яку можна порівняти з пробудженням весняної пори року. Вступ жіночої групи хору також є ознакою розуміння того, що тембр жіночих голосів ніжний, тендітний і підкреслює саме пробудження весни.

Третя частина звучить у темпі *Andante*-повільно, має дзвонове забарвлення. Чотири такти оркестрово-акордового вступу кластерної побудови готують слухача до вокальної лінії, вступу тенора соло, у повільному темпі, створюючи образ спокійної, весняної пори року. Потім композитор знову долучає вступ жіночої групи хору також акордово-кластерної побудови, ніби продовження оркестрової мелодичної лінії. Відбувається весняне дійство, у якому словами «Ой зійди, зійди, зірничко» здійснюється заклик до весняного сонцестояння.

Четверта частина знову звучить у швидкому темпі з оркестровим вступом. Вона вводить в обрядовий стан святковості (підтвердженням цього є туттійний вступ усього хорового складу співаків) і звучить у динаміці форте. Звернення до Купала — затвердження циклічної побудови хорової кантати. Темпова логіка, драматургічна лінія кантатного циклу сприяє визначенню функцій частин у структурі загалом.

Отже, у творі А. Гайденка специфічним чином проявляються особливості трьох циклічних жанрів, що стосуються хорового мистецтва — хорової кантати, хорової опери і хорового концерту. Якщо розглядати твір як кантату або хоровий концерт, то кожне з чотирьох дійств набуває значення кантатної або концертної частини. Якщо твір тлумачити на основі властивої йому театральної «домінанти», то дійства набувають значення дії (або театрального акту). У результаті у творі композитора унаочнюються три циклічні жанроутворення, властиві як кантатному, оперному, так і концертному циклам. Циклічні принципи, характерні для різних жанрів, поєднуючись у художній цілісності, утворюють своєрідну систему циклоутворення. Останнє, властиве хоровому концерту, виявляється в наявності багатьох ознак творчого змагання як визначального елементу жанру. Принцип концертного змагання в кантаті А. Гайденка проявляється багатовимірно, на сюжетному рівні — як

змагання між Літом і Весною за тепло і сонце, на виконавському — у наявності своєрідних тембральних «поєдинків», зокрема контрастного зіставлення жіночих та чоловічих голосів, солістів-вокалістів і хору, хору й оркестру, окремих оркестрових пластів та зіставлення *tutti-soli*. До проявів концертного змагання належать і хорові розділи, основані на порівнянні окремих вигуків (початок хорового розділу 1 частини), та змістовно означеного вербального тексту. Зокрема жіночий та чоловічий хоровий пласти в концертному змаганні протистоять один одному, вступають у контрапунктичні з'єднання. Як і з тембровим контрастом, до вияву ознак концертного циклоутворення в «Чотирьох дійствах» слід додати й властивості темпової драматургії.

Симфонічний оркестр у взаємодії з хоровим пластом найчастіше виконує функцію супроводу. Цікавим темброво-колеристичним прийомом є долучення вокальних голосів до звукового «поля» оркестру, унаслідок чого відбувається контрастне зіставлення. Дзвонівість, властива оркестровій тканині, дозволяє дійти висновку, що композитор поєднує поганські вірування і християнські символи, долучаючи їх до весняно-літнього кола. Цілісність, яку утворює коло, виявляється на різних рівнях організації художнього твору.

Таким чином, кожна з частин має власну циклічність у темповому, тембральному, контрастному, весняно-літньому, чоловічо-жіночому аспектах.

Висновки. Розглянуті в статті процеси циклоутворення, характерні для хорової кантати А. П. Гайденка «Чотири дійства», виявлено на жанровому рівні. Як результат жанрового синтезу, властивого твору, розглянуто прояви ознак багатьох циклічних жанрів — хорового концерту, хорової опери, кантати. Доведено, що циклоутворення кантати охоплює всі рівні художньої цілісності — від обряду до жанру, від стилю — до формоутворення. За наочністю ознаки циклоутворення диференційовано на декларовані автором та приховані, тобто такі, виявлення яких можливе завдяки застосуванню герменевтичного методу дослідження. Солярний календарний обрядовий цикл вплинув на особливості змістовного рівня твору. Результати сакральньо-обрядового розуміння циклічності солярного походження визначили особливості циклоутворення в кантаті. Розміщення частин кантати відповідає закономірностям весняно-літнього кругообігу. Колоподібну структуру твору поділено на своєрідні півцикли — літній (1 і 4 частини) та весняний (2 та 3 частини).

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості поглибленого вивчення процесів циклоутворення в хоровій творчості А. П. Гайденка.

Список посилань

- Большакова, Т. В. (2007). Біографічні відомості; Загальна характеристика творчості А. Гайденка; Виконавсько-стильовий аналіз концертних творів для баяна А. Гайденка. *Концертні твори для баяна А. Гайденка [ноти]* (с. 5–23). Т. В. Большакова (Уклад.). Харків.
- Здолбнікова, В. І. (2015). *Хори духовної тематики А. Гайденка в контексті сучасної духовної музики України*.
- Цехмістро, О. В. (2005). Стилістика хорової творчості А. Гайденка в контексті сучасних нефольклорних тенденцій. М. В. Дяченко, В. М. Богуславський (Ред.-упоряд.). *Культура України: збірник наукових праць*, 15, 415–429. Харківська державна академія культури. Харків.
- Шейко, В. М. (Гол. ред.). *Культура України. Серія: Мистецтвознавство: збірник наукових праць*, 51, 236. Харківська державна академія культури. Харків.
- Шубіна, Л. (2002). Фольклорно-стильові метаморфози хорових творів А. Гайденка. Н. Л. Бабій-Очеретовська, І. В. Мацієвський (Ред.-упоряд.). *Традиція і сучасне в українській культурі: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю Гната Хоткевича* (с. 45). Національний технічний університет «ХПИ»; ХНУ імені В. Н. Каразіна; ХДУМ імені І. П. Котляревського. Харків.

References

- Bolshakova, T. V. (2007). Biographical information; General characteristics of A. Haydenko's creative work; Performed-style analysis of concert works for the accordion A. Haydenko. *Concert works for the accordion A. Haydenko [sheet music]*. T. V. Bolshakova (Comp.). Kharkiv, p. 5–23. [In Ukrainian].
- Zdolbnikova, V. I. (2015). Choirs of spiritual themes of A. Haydenko in the context of modern spiritual music of Ukraine. ;
- V. M. Sheyko (Editorial Board). *Culture of Ukraine. Series: Art Studies: a collection of scientific works*. Issue 51. 236. Kharkiv State Academy of Culture. Kharkiv [In Ukrainian].
- Shubina, L. (2002). Folklore-style metamorphoses of choral works by A. Haydenko. N. L. Babi-Ocheretovsky and I. V. Matsievsky (Ed.-Comp.). *Tradition and contemporary in Ukrainian culture: abstracts of the International Scientific and Practical Conference devoted to the 125th anniversary of Hnat Khotkevych*. NTU “KhPI”; V. N. Karazin KNU; I. P. Kotlyarevsky Kharkiv National University of Arts. Kharkiv. [In Ukrainian].
- Tsekhmystro, O. V. (2005). Stylistics of A. Haydenko's choral work in the context of modern non-folklore tendencies. M. V. Dyachenko and V. M. Boguslavsky (Ed.). *Culture of Ukraine: a collection of scientific works*, 15, 415-429. Kharkiv State Academy of Culture. Kharkiv. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 05.04.2018 р.